

Københavns Universitet

Færdig med dyden: et modsynspunkt

Schwartz, Adam

Published in:

AIGIS Supplementum V: Festskrift til Bent Christensen i anledning af hans 70 års fødselsdag

Publication date:

2016

Document version

Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Schwartz, A. (2016). Færdig med dyden: et modsynspunkt. *AIGIS Supplementum V: Festskrift til Bent Christensen i anledning af hans 70 års fødselsdag*, 1-8.

Færdig med dyden: et modsynspunkt

af Adam Schwartz

‘Dyd’ har været tommelfingergengivelsen af ἀρετή (og for den sags skyld også af virtus) i danske klassikeroversættelser siden arilds tid, om end der så småt er ved at ske et brud med det i nyere tid. Man kan egentlig godt forstå hvorfor: det er et kort, fyndigt substantiv, der i hvert fald på overfladen synes eminent egnet til at modsvare det græske hhv. latinske ord, også selv om — eller måske netop fordi — dets semantiske dækningsfelt på dansk faktisk er lettere diffust. Imidlertid er det værd at se nærmere på ordene på kildesprogene til at begynde med.

Ἀρετή er, som David Bloch også påpeger, i virkeligheden nok mindre veldefineret end som så. Tyr man til Chantraines *Dictionnaire de la langue grecque*, får man følgende definition og noget tøvende etymologi:

‘excellence, valeur’, surtout, chez Hom., en parlant de l’homme, du guerrier, qualités du corps ou du coeur; plus tard, ‘mérite, valeur’ en général, avec des emplois particuliers comme gloire, miracles des dieux; s’est employé parfois de la qualité d’un animal, d’une terre, etc. (Hom., ion.-attique).¹

Noget lignende finder man i Frisks *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*:

‘Tüchtigkeit, Stärke usw.’ (seit Il.). Davon die seltenen Denominativa ἀρετᾶω ‘gedeihen’ (Od. und späte Prosa) und ἀρετόομαι ‘tüchtig sein’ (Simp.). Die Bildung von ἀρετή ist nicht ganz klar. Man kann es entweder als eine primäre Bildung von ἀρε- in ἀρέ-σκω, ἀρέ-σαι oder aber, u. zw. wegen der Bedeutung besser, als eine sekundäre Bildung vom Nominalstamm in ἀρε-ίων auffassen.²

Det er ikke noget helt lille problem, at etymologien er så dunkel, som tilfældet er. Vi kan faktisk ikke følge ordets betydningsudvikling fra tidlige stadier eller andre sprog, før det pludselig springer ind på scenen, med en fuldt færdig, men altså noget diffus betydnings sfære: som Chantraines rids viser, kan det udsiges om snart sagt hvad som

1. Chantraine (1999²) 107.

2. Frisk (1960) 137.

helst, der i et vist omfang besidder en eller anden ønskelig kvalitet, det være sig en krigers mod, guders underværker eller sågar et dyrs eller en marks bonitet.

Det kan unægtelig være svært at finde et ord på dansk (eller for den sags skyld pånoget andet moderne sprog), som med rimelighed kan ventes at dække dette temmelig omfangsrige og altså ret diffuse kompleks af betydninger; men så meget desto mere ønskeligt er det naturligvis at forsøge at finde et egnet ord. Kan 'dyd' så klare opgaven?

Her bliver det nødvendigt at se lidt nærmere på ordet 'dyd' og dets anvendelsesområde på dansk. På den korpusbaserede og nutidige *Den danske ordbog* finder man følgende definitionsrække:

1. egenskab der opfattes som entydigt god ifølge omverdenens normer for moral og opførsel.
 - 1a. forhold, livsførelse el.lign. der er præget af høj moral og afstandtagen fra alt syndigt.
2. seksuel uberørthed; mødom.
 - 2a. OVERFØRT tilstand præget af renhed, uskyld, naivitet el.lign.³

Som antonymer anføres 'last' og (sjældnere) 'udyd'. Den første definition synes tilpas elastisk og således passende til formålet: en entydigt god egenskab i henhold til gældende moralske normer. Men allerede ved definition 1a begynder problemerne at dukke op: nu indfinder *synden* sig minsandten — ganske vist kun som dydens modsætning, men det er alligevel væsentligt, at disse to begreber altså opfattes som et sammenhørende modsætningspar: siger man 'dyd', er der således åbenbart en konnotation af '(ikke-)syndig'. Det er problematisk, fordi 'synd' i udpræget grad er et begreb, der hører hjemme i en specifikt kristen kontekst: således definerer *Den danske ordbog* selv 'synd' som "handling eller tankegang som er i strid med Guds vilje" (belagt med to korpuseksempler, der refererer til hhv. katolikker og Jesus).⁴ Af disse fire definitioner er der umiddelbare og betragtelige problemer forbundet med i hvert fald de sidste tre, i det mindste som gengivelse af et førkristent begreb, der spænder over en umådelig bred mængde 'gode egenskaber'.

3. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=dyd> .

4. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=synd> .

Men kan vi så ikke bare springe op og ned på det og sige, at det er den første definition, vi henholder os til? Det mener jeg ikke, af den simple grund at af de fire givne definitioner er den første — ‘egenskab der opfattes som entydigt god ifølge omverdens normer for moral og opførelse’ — på trods af ordbogens prioritering sandsynligvis den *mindst* umiddelbare. Det gælder navnlig, hvis man bruger ordet alene uden et prædikat i form af et nærmere definerende, konkret ord, som f.eks. i det forslidte eksempel ‘tålmodighed er en dyd’ (hvor ‘dyd’ næppe er meningsmæssigt forskelligt fra ‘ønskelig egenskab’ og som sådan dybest set ikke bidrager med noget ud over en lidt pudsig, altmodisch udtryksmåde): det er simpelthen en nødvendighed at nævne det konkrete ‘tålmodighed’ først for at spore os ind på den intenderede forståelse af det påfølgende prædikat.

Jo ældre ordbøger man konsulterer, des mere umiddelbar synes identifikationen af begrebet ‘dyd’ med *Den danske ordbogs* betydning 1 imidlertid at have været. Således forklarer Mathias Moth i sin ufuldendte *Dansk Glosebog på Dansk og Latin og Latin og Dansk* (fra ca. 1686-1719) begrebet således: “Dyd /en/ der. Er en fuldkommenhed af et Menneskes villie, at den lader sig lede og regere af fornuften til at skye det onde, og gøre det gode. *Virtus. Cic.*”⁵ Herefter anføres der en række eksempler fra den latinske litteratur (med og uden ordet *virtus*), som Moth gengiver med ‘dyd’. Tilsvarende har den historiske *Ordbog over det danske sprog* fra 1918-1956 — hvis erklærede mål er at dække dansk, som det brugtes i perioden 1700-1950 — denne nogenlunde forventelige rækkefølge af definitioner:

- 1) *m. h. t. ting ell. (sjældnere) dyr: god, værdifuld egenskab, som betinger brugbarheden, anvendeligheden, nytten osv. af noget.*
- 2) *m. h. t. fornuftvæsen: god, værdifuld egenskab.*
 - 2.1) † *dygtighed i en bestemt retning.*
 - 2.2) *egenskab, som er værdifuld i moralsk henseende, stemmer overens m. pligten osv.; ogs. om moralsk fortjenstfuld ell. prisværdig optræden.*

5. <http://mothsordbog.dk/ordbog?query=dyd> .

- 3) (*uden for talem. nu især filos.; ofte m. best. artikel*) indbegrebet af menneskets moralsk gode og værdifulde egenskaber; dydighed.⁶

Det bør dog anføres, at der under definition 2.2 også siges, at det i denne forbindelse bruges "*spec. om renhed i kønslig henseende (især hos den uberørte kvinde)*", og lidt længere nede under samme, "*(som gengivelse af gr. areté; relig., især bibl.) m. h. t. gud*". Allerede her spiller seksualmoralen en rolle for opfattelsen af begrebet (hvorved seksuel uberørthed hos kvinden altså ligefrem defineres som en 'moralisk værdifuld egenskab'); og selvom ordbogen selv peger på en særlig, direkte relation mellem ἀρετή og 'dyd', er det øjensynlig udelukkende som gengivelse af den oprindelige kardinaldyd i en helt igennem kristen græsk kontekst.

'Dyd' synes altså stille og roligt at være undergået en betydningsforskydning, hvad der ikke i sig selv er noget bemærkelsesværdigt i. Men udviklingen er i det store og hele gået i den gale retning, idet ordet er blevet forsynet med yderligere, uomgængelige betydningslag, der må siges at være uønskede til det påtænkte formål. Konsulterer man således en moderne synonymordbog, giver et opslag under 'dyd' følgende resultat: "ærbarhed, kyskhed, anstand, anstændighed, *sømmelighed*; moral, etik, virtus".⁷ Dette kan i sagens natur kun være indicier, men det er alligevel tankevækkende, hvor mange af disse synonymmer, der enten har med (forældet) seksualmoral at gøre, eller på anden måde er direkte uegnede som gengivelse af ἀρετή. Og dog er de jo altså anført som netop de begreber, der kommer tættest på at have samme semantiske dækningsfelt som 'dyd'.

Hertil kommer, at 'dyd' i sig selv er et efterhånden temmelig arkaisk klingende ord, som stort set udelukkende — om overhovedet — bruges i spøgefulde, faste vendinger som f.eks. netop 'beskedenhed er jo en dyd', 'kvindelige dyder' eller endda 'dyder og laster' (hvor komikken højnes yderligere pga. de endnu mere anakronistiske 'laster'). Der er f.eks. ikke som sådan noget som helst grinagtigt over *begrebet* 'borgerdyd' fra en historisk betragtning, tværtimod, men måske nok over selve ordet i dag. Det er næppe helt tilfældigt, at begge de oprindelige Borgerdydskoler, utvivlsomt på trods af hensynet til en både gammel og særdeles venerabel tradition, begge har fjernet enhver forbin-

6. <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=dyd> .

7. <http://sproget.dk/lookup?SearchableText=dyd> .

delse til borgerdyd fra deres nuværende gestaltninger: som David Bloch også er inde på, er det et stort problem med ordet 'dyd', at det, uanset ens opfattelse af det i øvrigt, er temmelig gammeldags på dansk. Tilmed har det af samme årsag et ufrivilligt, men let komisk præg af svundne tiders lettere antikverede og kunstige moralnormer over sig, omtrent som tilfældet er med det ligeså forældede (og ligeså salvesfulde) adjektiv 'artig', som — omend nominelt positivt — det er svært at forestille sig nogen bruge i ramme alvor om et barn i dag.

Det nære slægtskab med tysk *Tugend* (via oldnordisk *dygð*, middelalderdansk dyg(t)h og verbet 'du') gør det muligt at iagttage, hvordan *Tugend* på tysk ligeledes har fået et noget gammeldags præg og på en tilsvarende måde endda ofte har en konnotation af decideret skinhellighed: "Dieses zunächst sprunghaft wirkende Vorgehen verliert seine Befremdlichkeit, wenn man sich darauf besinnt, daß das griechische Wort *aretê* nicht unserem altmodischen und moralinbesetzten Wort 'Tugend', sondern mit 'Tauglichkeit' oder 'Tüchtigkeit' zu übersetzen ist."⁸

Dorothea Frede sætter her samtidig fingeren på et væsentligt problem, nemlig at den moralsk-etiske dimension, der er så central en bestanddel af begrebet 'dyd', i virkeligheden meget ofte vil være malplaceret ved en gengivelse af *ἀρετή*: ikke alene har *ἀρετή* ofte nok ingen som helst moralske aspekter, men derimod rent meritmæssige — og det endda en type agon-baseret merit, som til stadighed skal 'genforhandles' eller generhverves, afhængig som den er af fortsatte præstationer, snarere end en velafgrænset og én gang for alle erhvervet kvalifikation:⁹

[I]t is necessary to look at what [is meant] by *arētē* [*sic*], the Greek word that is standardly translated as 'virtue'. This translation is highly misleading. The word 'virtue' is so thoroughly saturated with ascetic values that the Greek *arētē* [*sic*] is unrecognizable through the veil of this word; in the transition from the Greek word to the English word the Greek value undergoes a sea change — it enters the realm of 'morals' proper,

-
8. Frede (2001) 81-82. Duden definerer *Moralin* som "enge, spießbürgerliche Auffassung von Sittlichkeit, Moral": <http://www.duden.de/rechtschreibung/Moralin>. Det er i denne forbindelse interessant, at ordet *Moralin*, kalkeret over kemiske og medicinske præparatnavne med endelsen -in, er skabt af Friedrich Nietzsche som modvægt til, hvad han opfattede som samtidens forløjede og letkøbte definition af Tugend: "[...] *nicht* Tugend, sondern Tüchtigkeit (Tugend im Renaissance-Stile, virtù, moralinfreie Tugend)" (Nietzsche [1888] 2).
 9. Hawhee (2002) 187-91; Lunt & Dyreson (2014) 17-18.

and something goes askew in the entire discussion. Although *arētē* [*sic*] does in fact overlap the field of meaning of ‘virtue’, its fundamental sense is ‘excellence’, ‘prowess’, or, in general, ‘optimal functioning’.¹⁰

Man kan indvende, at det netop er hos Platon og fremefter, at ἀρετή i den filosofiske litteratur begynder at optræde i en intellektualiserende og moraliserende brug. Det er trods alt det, der netop leverer meget af morskaben, når Sokrates/ Platon driver forskellige samtalepartnere rundt i manegen, fordi der bliver insisteret på en essentiel definition af det tilsyneladende så enkle begreb, og det ikke blot kan tjene som udefineret referenceramme. Men netop derfor er ‘dyd’ jo så problematisk som gengivelse i denne kontekst: vi forstår jo begrebet i dets gestaltning som resultatet af en lang, filosofisk tradition — ikke som det helt almindelige hverdagsord, som (Platons) Sokrates irriterede sine medborgere med at kræve udredninger af. For en nutidig oversætter eller læser ankommer det danske ord ‘dyd’ til denne type dialog belæst med dybest set anakronistiske og uvedkommende konnotationer af moralfilosofisk art.

Det er sandsynligvis umuligt nogensinde at finde en dansk glose, der kan fungere tilfredsstillende, og det gælder i højeste grad også for ‘dyd’ — undtagen måske for så vidt som man accepterer den som gengivelse af ἀρετή i en senere, specialiseret betydning i hellenistisk filosofi — men selv til det formål er der som sagt uønskede over- og undertoner.

Davids forslag er så at afskaffe hele dette problemkompleks ved simpelthen at skære igennem og sige, at ‘dyd’ i 2016 ikke er på vej ud af sproget (idet det lever i en række faste udtryk), men at det dog er så tilpas forældet, at det kan ‘genindvindes’, føres tilbage til sin oprindelige betydning via den proces, der kaldes fremmedgørelse. Den første indvending heroverfor må være, at enten er udtrykket helt igennem obskurt og kan således benyttes som *tabula rasa*, eller også er det det ikke og kan derfor næppe tjene til egentlig fremmedgørelse. Som Davids egen gennemgang viser, er ordet imidlertid ikke fuldstændig ukendt: jeg vil nødig skrive under på, at ‘dyd’ ikke er på vej ud af

10. Staten (1998) 67. Det er tankevækkende, at heller ikke engelsks *virtue* opleves som dækkende, behæftet som også det er med moralske konnotationer — til trods for det ofte fremførte hjertesuk, at engelsk ikke har samme oversættelseproblemer med *sin* version af ‘dyd’, som dansk har. Se også Marrou (1950) 37: “Cette valeur idéale [...] c’est l’ἀρετή, mot intraduisible, qu’il est dérisoire de rendre, comme nos lexiques, par ‘vertu’, à moins d’adorner ce plat vocable de tout ce que les contemporains de Machiavel mettaient dans leur *virtù*” (og se også Nietzsches henvisning til begrebet virtù i den italienske renaissance ovenfor).

sproget, men det lever — efter min bedste overbevisning — en skyggetilværelse som et i visse faste udtryk bevarede fossil med en række vage og oftest uheldige konnotationer, foruden som et jargonord, fagfolk i nogen grad er uvillige til at give slip på af den simple grund, at der vitterlig ikke findes en god erstatning. Over for det synspunkt, at et vagt forstået og noget gammeldags ord må være egnet til at gengive et begreb fra antikkens Grækenland, kan der svares, at et ord, der på dansk forbindes navnlig med 1700- og 1800-tallets moralbegreber (i det omfang det forbindes med noget), er i særklasse uegnet til at gengive et antikt begreb, der — sit brede anvendelsesområde til trods — er kemisk rensset for undertoner af kristendom og seksuel uberørthed.

Den anden, og måske nok vægtigere, indvending er den, at man så godt som aldrig kan gennemtvinge en 'resocialisering' af ord, der allerede har eller har haft indpas i samme sprog. Oftest ser man dette fænomen, når en typisk marginaliseret samfundsgruppe tager et nedsættende ord rettet mod dem til sig og anvender det positivt inden for gruppen; et forehavende der dog langt fra altid har den tilsigtede virkning i samfundet som sådan.¹¹

'Dyd' er efter mine bedste overbevisning et tabt ord på dansk, og i hvert fald som gengivelse af *ἀρετή* eller *virtus*; og bortset fra det beklagelige derved for fagfilosoffer, filologer og oversættere af antik litteratur er jeg ikke sikker på, at det er noget større tab for sproget som helhed. Man vil formentlig aldrig kunne finde et ord, der kan fungere tilfredsstillende i alle de uhyggelig mange aspekter, som det håbløse *ἀρετή* rummer i sig, men det er nok en tingenes tilstand, vi i lighed med kolleger i andre sprogområder må lære at leve med: dyden kan ikke hjælpe os her!

11. Et sådant ord hedder på hollandsk *geuzennaam* efter Charles de Berlaymont, der i 1556 affærdigede en nederlandske delegation af adelige som 'tiggere', *gueux*, hvilket disse tog til sig og anvendte om sig selv under den påfølgende Firsårskrig (<https://nl.wikipedia.org/wiki/Geuzennaam>). Problemerne med en sådan intenderet 'resocialisering' kan måske bedst illustreres ved det nutidige amerikanske *nigger* eller *nigga*, en stærkt nedsættende, racistisk betegnelse, som i nogen grad søges 'genindvundet' internt blandt sorte amerikanere, men som i bredere sammenhænge stadig er et ekstremt tabubelagt ord: så stor er dets iboende mana åbenbart, at det i amerikanske medier udelukkende kan henvises eufemistisk til som 'the N-word'. Ordet er derfor mere problematisk end nogensinde, og spørgsmålet om retten til at bruge det og dets betydning er håbløst kodificeret og uigennemtrængeligt.

Litteratur

- Chantraine, P. 1999². *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris.
- Frede, D. 2001. "Staatsverfassung und Staatsbürger III 1-5", i Höffe, O. (ed.) *Aristoteles: Politik*. Klassiker auslegen 23. Berlin: 75-92.
- Frisk, H. 1960. *Griechisches etymologisches Wörterbuch* vol. I-III. Heidelberg.
- Hawhee, D. 2002. "Agonism and Aretê", *Philosophy and Rhetoric* 35: 185-207.
- Lunt, D. & D. Dyreson. 2014. "A History of Philosophic Ideas about Sport", i Torres, C.R. (ed.), *The Bloomsbury Companion to the Philosophy of Sport*. London, New Delhi, New York & Sydney: 17-40.
- Marrou, H.-I. 1950 *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*. Paris.
- Miller, S. 2004³. *Arete. Greek Sports from Ancient Sources*. Berkeley, Los Angeles & London.
- Nietzsche, F. 1895. *Der Antichrist*. Leipzig.
- Staten, H. 1998. "The Deconstruction of Kantian Ethics and the Question of Pleasure", i Goodrich, P. & D.G. Carlson (edd.), *Law and the Postmodern Mind: Essays on Psychoanalysis and Jurisprudence*. Ann Arbor, MI: 53-74.